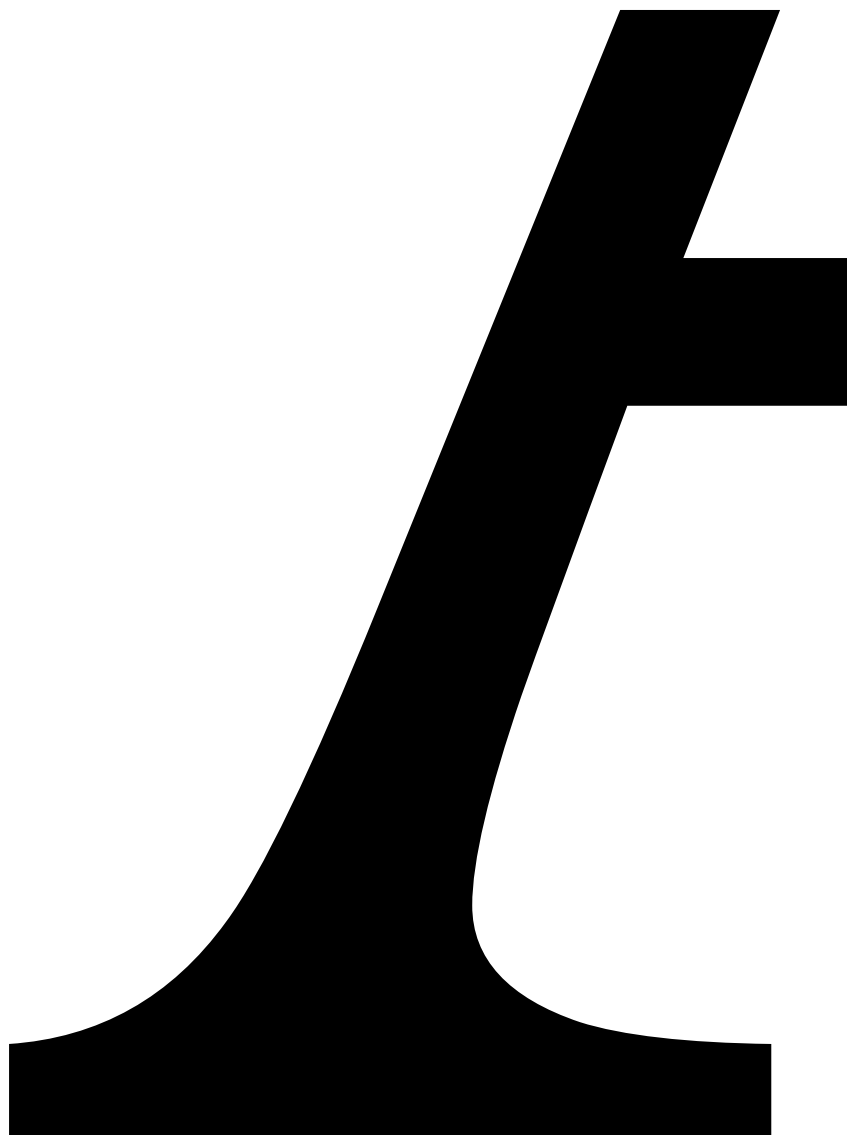

Nya schaktningar i Gamla Varbergs södra utkant

Rapport 2018:8
Arkeologisk förundersökning

Hallands län, Halland, Varbergs kommun, Varberg stad,
Kvarteren Charleshill 1 och Malmen 5, Malmen 6 och Malmen 9,
fornlämning Varberg 60:1

Elisabet Schager

Nya schaktningar i Gamla Varbergs södra utkant

Rapport 2018:8
Arkeologisk förundersökning

Hallands län, Halland, Varbergs kommun, Varberg stad,
Kvarteren Charleshill 1 och Malmen 5, Malmen 6 och
Malmen 9, fornlämning Varberg 60:1

Dnr 5.1.2-2016-00520

Elisabet Schager

Arkeologerna

Statens historiska museer

Våra kontor

Linköping

Lund

Mölnadal

Stockholm

Uppsala

Kontakt

010-480 80 00

info@arkeologerna.com

fornamn.efternamn@arkeologerna.com

www.arkeologerna.com

Arkeologerna

Statens historiska museer

Rapport 2018:8

Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.

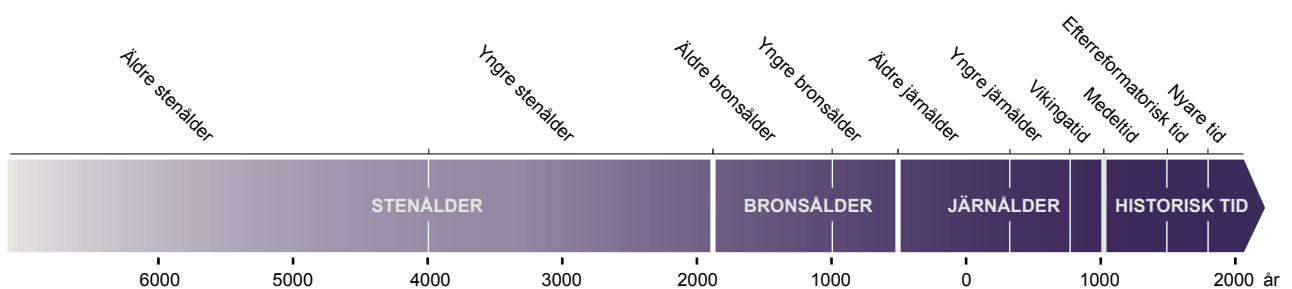
Villkor på <http://creativecommons.org/licenses/by/2.5/se>

Bildredigering och layout: Åsa Östlund

Tryck/utskrift: Arkitektkopia AB, 2018

Innehåll

Inledning	6
Bakgrund	6
Historiska kartmaterialalet	7
Arkeologi i Getakärr	7
Syfte och frågeställningar	8
Metod och genomförande	8
Schaktbeskrivningar	9
Resultat	9
Summering	10
Referenser	11
Administrativa uppgifter	11
Bilagor	12
Bilaga 1. Schakttabell	12
Bilaga 2. Anläggningstabell	12
Bilaga 3. Fyndtabell	12
Bilaga 4. Makroskopisk analys av jordprover	12

Med anledning av att Varbergs kommun inlett ett detaljplanearbete av ett område som innefattar fastigheterna kvarteren Charleshill 1, Malmen 5, Malmen 6 och Malmen 9 utförde Arkeologerna, Statens historiska museer, en arkeologisk förundersökning på fastigheterna under hösten år 2016.

Inledning

Under fyra dagar hösten 2016 utförde Arkeologerna, Statens historiska museer, en förundersökning i fastigheterna Charleshill 1 och Malmen 5, 6 och 9. Arbetet gjordes med anledning av att Varbergs kommun inlett ett arbete med en ny detaljplan för området där dessa fastigheter ingår.

Eftersom den nya detaljpaneläggningen ligger inom fornlämning Varberg 60:1, stadslager från den tidigmedeltida staden Getakärr (Gamla Varberg), så kunde planerade markingrepp komma att beröra dessa lämningar (fig. 1).

Bakgrund

Getakärr, eller Gamla Varberg som det också kallas, är en av flera urbana bebyggelser som har funnits i och kring dagens Varberg. Dessa platser har haft en rad varierande funktioner, med betoning på utskleppning av järn och boskapsprodukter, kunglig och/eller feodal maktutövning samt lokala marknader.

Stadens äldsta historia är ännu oklar men omnämns i Håkon Håkonssons saga som berör händelser på mitten av 1200-talet och där det berättas om en stor norsk flotta som härjar längs Hallands kuster och bland annat steg i land i Getakärr (Sandklef 1963). Sannolikt bildades staden omkring den perioden eller parallellt med uppförandet av Varbergs slott i slutet av 1200-talet av den landsflyktige greve Jacob, som hade Norra Halland som förläning.

Under medeltiden var norra Halland ett område med en rad skiftande överhögheter. Svenska och danska regenter liksom lokala feodaltherrar kontrollerade området i varierande grad över tid. Getakärns stadsprivilegier drogs in år 1578. Först efter år 1658 var området permanent under svensk överhöghet. Staden ska ses i ljuset av dessa komplicerade maktförhållanden.

Getakärns bebyggelse verkar ha utplånats helt efter att privilegierna drogs in och marken läggs ut som jordbruksmark. Endast kyrkoruinen är idag synlig ovan mark. På den äldsta kända kartan över området från år 1778 finns beteckningen Gamla bys gärde som

omfattar stadsområdet och vad som kan ha varit stadens jordbruksmark. Det är denna karta som legat till grund för fornlämningens avgränsning.

En återkommande fråga genom åren har varit stadens utbredning och storlek. Utifrån tidigare undersökningar (Carlsson 1983; Lundqvist & Stibéus 1994; Svedberg 1997; Rosén 1997, 2005, 2007 och 2008) har ett mindre område föreslagits än det som fornlämningen avgränsar. Detta skisserade bebyggelseområde (fig. 2) sträcker sig en bit norr om den förundersökning som avrapporteras här.

Historiska kartmaterialet

Staden Getakärr lades ned och försvann långt innan storskaliga kartor började produceras, men det forna stadsområdet avbildas på flera kartor från 1700-talets senare del och framåt, ganska precis 200 år efter att Getakärr lades ned.

De äldsta kända kartorna, från 1778, är två Storskifteskartor över utmarkerna till Träslöv och Varberg. Båda avbildar området, Varbergskartan dock mer i detalj. Området kallas Gamlebys gärde och kan antas omfatta såväl stadsbebyggelsen som stadens jordar. Någon avgränsning av Getakärrens område därutöver är inte synlig. Frågan om var stadens gräns löpte och hur den var markerad har berörts i flera sammanhang tidigare utan att kunna besvaras närmare.

Själva förundersökningsområdet berör på 1778 års karta främst ängsmarker, men ett parti med åkermark och en liten bergknalle i norra ändan påverkas också. I väster går området ut på vad som kallas "oduglig sandaktig mark". Texten till kartan anger inte några specifika marknamn här, utöver beteckningen Gamlebys gärde. På den kartan ser vi också tydligt de stora förändringar som skett i landskapet under nyare tid. Förundersökningsområdet ligger ett knappt hundratal meter från den gamla havsstranden. I dag är detta svårt att uppfatta, då omfattande utfyllnader har gjorts i senare tid. Till exempel ligger järnvägen till stora delar på utfylld mark.

Kartan från år 1855 visar inte på några större förändringar (fig. 3), utöver att området nu i högre grad är uppodlat till åkermark. På Häradskartan från 1920 markeras området som stadskvarter, utan närmare detaljer.

Arkeologi i Getakärr

Det har gjorts flera förundersökningar, schaktövervakningar och antikvariska kontroller, där kulturlager och andra lämningar från stadsperioden har påträffats. Ingen större arkeologiska undersökning har än så länge utförts.

Inom nuvarande detaljplaneområde genomfördes det en begränsad provundersökning år 1983. Tre provschakt (I, II och III, se Carlsson 1983) grävdes inom den nordöstra delen av den nuvarande fastigheten kvarteret Malmen 8. Två provgropar (PG8 och PG9) grävdes vid samma undersökning i Baggens gränd som då låg mellan kvarteret Charleshill 1 och kvarteret Malmen 9. Inga tydliga arkeologiska lämningar eller fynd kunde då iakttas vare sig i provgroparna eller i de tre schakten.

Syfte och frågeställningar

Syftet med förundersökningen var att fastställa och beskriva fornlämningsens karaktär, datering, utbredning, omfattning, sammansättning och komplexitet för den del som berörs av den aktuella förundersökningen. Kvarteren Charleshill och Malmen ligger innanför fornlämningsgränsen men söder om det kända området för stadsbebyggelsen. För den aktuella förundersökningen var följande frågor aktuella.

- Hur utnyttjades detta område under stadstiden och efter stadens nedläggning?
- Kan vi finna spår av en stadsgräns?
- Var området en del av Getakärns stadsjordar, d.v.s. kan vi finna spår av äldre åkermark eller kålgårdar?
- Kan området ha utnyttjats för enklare bebyggelse som lämnat mindre tydliga spår än den kända bebyggelsen kring kyrkan?
- Finns det spår av hantverk i området? Med utgångspunkten att vissa typer av hantverk, som smide, kan ha placerats i stadens utkanter.
- Vilken potential har området för fortsatta arkeologiska insatser?

Metod och genomförande

Inför förundersökning gjordes initialt en genomgång av Lantmäteriets digitaliserade kartmaterial över aktuellt område. Därefter georefererades de historiska kartorna till dagens koordinatsystem.

Vid förundersökningen togs sammanlagt tolv sökschakt upp i nord–sydlig respektive öst–västlig riktning (se fig. 4). Dessa var fördelade på fastigheterna Charleshill 1 och Malmen 5, 6 och 9. Schakten grävdes med en hjulgrävare på cirka tio ton. Handgrävning tog vid på den nivån där arkeologin förmodades komma, det vill säga under grässvålen och de recenta bärlagren och dylikt. Schakten och arkeologin mättes in med mätinstrument (RTK), samt dokumenterades och fotograferades.

På Charleshill 1 drogs två nord–sydliga schakt i fastighetens gräsmatta på den västra sidan om bostadshuset. Det var tyvärr den enda åtkomliga plats som fanns att tillgå (fig. 6).

På Malmen 9 togs tre schakt upp i öst–västlig riktning. Två stycken på parkeringsplatsen norr om den byggnad som står där idag, en före detta marmeladfabrik, samt ett schakt på den öppna ytan söder om byggnaden som också används som parkeringsplats.

Endast ett schakt togs upp på Malmen 6. Schaktet lades i öst–västlig riktning på fastighetens gräsmatta.

På den stora öppna ytan som numera används som parkeringsplats på Malmen 5 drogs sex stycken schakt i öst–västlig riktning. Det har tidigare stått ett relativt stort boningshus på fastigheten och tanken med schaktens placering var att lägga dem på ett sådant sätt att ytorna runt omkring där huset legat täcktes in.

Schakten var mellan 2,95–7 meter långa och hade en bredd på 1,5–2,5 meter samt ett varierande maxdjup. Fyra makrofossilprover samlades in för analys.

Schaktbeskrivningar

Schaktnr	Beskrivningt
301	Det grävda maxdjupet var 1 meter. Inga arkeologiska lämningar. 0–0,9 meter gråstörv, matjord, ljus finkornig ren sand och rötter. 0,9 meter och neråt naturlig berggrund.
302	Maxdjup ca 1 meter. Inga arkeologiska lämningar. 0–0,6 meter gråstörv och matjord. 0,6 meter och neråt finkornig ljus sand med enstaka bitar krossat tegel. Under sanden på ca 0,7–0,8 meter kom berggrunden.
303	Maxdjup ca 0,6 meter. 0–0,25 meter makadamgrus och 0,25 meter och neråt finkornig ljusbrun sand. Mitt i schaktet kom ett grunt dike, S304, som innehöll ett tunt mörkbrunt lager samt några stenar, en skifferplatta och sand. Dikets djup var 0,2 meter.
305	Maxdjup ca 0,8 meter. Inga arkeologiska lämningar. 0–0,7 meter grövre grus och makadam och under det påförd sand. 0,7 meter och neråt naturlig sand och därefter berggrund.
306	Maxdjup ca 0,8 meter. 0–0,15 meter grus och bärlager för parkeringsplatsen. 0,15–ca 0,3 meter gråbrunt sandigt lager 0,3–0,5 meter gul fin sand med fläckiga inslag av orange sand. Ger ett omrört intryck. 0,5–ca 0,65 meter mörkbrunt humöst lager med inslag av rötter och lite träkol. Jordprov togs i detta lager. I schaktets södra profil iakttogs två nedgravningar som grävts igenom den grå markhorisonten. Dessa två låg under bärlagret och det grova gruset och var nedgrävda i den gulfläckiga sanden.
309	Maxdjup ca 1 meter. 0–0,2 meter grässvål 0,2–0,5 meter grå finkornig sand. 0,5–0,7 meter spräcklig gul finkornig sand. 0,7–0,9 meter fläckvisa rester av ett mörkbrunt sandigt lager med mycket organiska inslag, liknande det i schakt 306. 0,9 meter och neråt ren ljusgrå/vit sjösand. I den norra kanten av schaktet påträffades en relativt modern nedgravning. Eftersom innehållet i schaktet i huvudsak utgjordes av sand släntades kanterna något.
310	Maxdjup 1,2 meter. Inga arkeologiska lämningar. 0–0,4 meter bärlager bestående av grus. 0,4–0,9 meter ljus finkornig sand, omrört och varvat med en del rötter och mörkbruna organiska fläckvisa inslag och rötter. Några större stenar låg i sanden också.
311	En djupare del inom schakt 310 togs upp (se fig. 5). 0,9 meter och neråt orörd fin ljus sjösand.
312	Maxdjup ca 0,4 meter. 0–0,1 meter bärlager av grus. 0,1–0,2 meter ljus orangegul fin sand. 0,2–ca 0,3 meter mörkbrunt lager med organiska inslag. Liknar mycket det lager som påträffades i schakt 306 och 309. Jordprov togs i lagret. 0,3 meter och neråt ljusgrå fin sand. I södra delen av schaktet fanns en hel del destruktionsrester bestående av större stenar och omrörda lager efter det hus med källare som tidigare stått på platsen.
317	Maxdjup ca 0,5 meter 0–0,2 meter bärlager i form av grovt grus. 0,2–0,3 meter mörkbrunt något humöst lager, uppblandad med ljusgul sand på sina ställen. 0,3–0,45 meter grått ganska sandigt lager, som det som påträffats i schakt 306 och 326. 0,45 meter och neråt ljus finkornig sand. I det här schaktet fanns ett yngre rörschakt, samt ett dräneringsdike. Rörschaktet gick i en öst–västlig riktning medan det underliggande diket hade en nordöstlig–sydvästlig riktning. Diket skar det grå sandiga lagret. Ett jordprov samlades in från dikets fyllning.
324	Maxdjup ca 0,4 meter. 0–0,1 meter bärlager med grus. 0,1–0,4 meter raseringsmassor från byggnaden som stått där.
325	Maxdjup 0,6 meter. 0–0,6 meter bärlager med grovt grus. 0,6 meter och neråt ljusgrå och orange sand.
326	0–0,4 meter bärlager med grus, humöst matjordsmaterial och grövre grus under. 0,4–0,6 meter grått sandig lager. Påminner mycket om lagret i schakt 306 och 317. Ett jordprov samlades in från det här lagret. 0,6 meter och neråt ljus fin sjösand.

Resultat

Sporadiska rester av kulturlager, samt utfyllnadsmassor och natursten påträffades i de flesta schakten. Den sammantagna analysen av de insamlade jordproverna gav inga konkreta svar på vad som tidigare kan ha skett på platsen. Ett generellt ”bakgrundsbrus”, som ofta förekommer i urbana miljöer, av hallon, svinmålla, gräs och klöver kunde iakttas. I övrigt fanns spår av rasering i form av fragment av tegel, koks, kalk och mineralsmältor i ett av proven.

På en av tomterna, Malmen 5, stod det tidigare ett hus med källare. Det innebär att en grundlig urschaktning gjorts och därmed har all eventuell arkeologi försvunnit.

En förmodad äldre markhorisont (lager 321 och 327), dock helt tom på daterbara föremål, kunde noteras i schakt 317 och 326. Fragmentariska rester av den iakttogs även i schakt 306. Lagret skars av yngre kontexter; ett dräneringsdike och av den stora huskroppen som tidigare stod på fastigheten Malmen 5.

Det fanns rester av ett ca 0,1–0,15 meter tjockt, humöst lager med organiska inslag i schakt 306 (fig. 5), 309 och 312. Analysen av de två jordprover som samlades in från kontexten kunde endast konstatera att i lagret förekom en hel del rottrådar och fragment av ris (buskage/buske) vilket lika gärna kan komma från en buske som stått på platsen under sen tid.

I det nordligaste schaktet, som delvis drogs upp mot en kulle, kom under gräsmattan lite utfyllnad sedan berggrund. Även i schaktet söder därom kom det under gräsmattan utfyllnad och därunder berg. Inga lämningar av staden Getakärr eller senare rester kunde iakttas i dessa två schakt.

Summering

I schakten såg vi inga spår efter den medeltida staden Getakärr eller dess stadsgräns. Inte heller kunde några aktiviteter, som rör odling eller hantverk som kan ha funnits i stadens utkanter, identifieras. Det fanns rester av ett mörkgrått kulturpåverkat lager i några av schakten som förmodas vara en äldre markhorisont, men det gick inte att fastställa om den representerade tiden för Getakärr eller var yngre. De två groparna som påträffades var förvisso nedgrävda genom det mörkgrå lagret men det gick inte att konstatera vad de haft för funktion.

I och med resultaten från den här förundersökningen anser Arkeologerna att berörda ytor inte behöver undersökas vid en exploatering enligt planförslaget. Skulle det bli ändrade planer och/eller omfattning på exploateringen ändras, kan nya antikvariska bedömningar komma att bli aktuella.

Referenser

- Carlsson, K. 1983. Getakärr – en arkeologisk provundersökning i Varbergs medeltida stadsområde. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museum. Rapport UV 1983:25. Stockholm.
- Lundqvist, L. & Stibéus, M. 1994. Två arkeologiska undersökningar i gamla Varberg-Getakärr. Riksantikvarieämbetet. UV Väst, rapport 1994:17. Stockholm.
- Rosén, C. 1997. Kulturlager i Getakärr – fornlämning RAÄ 60, kv. Renen 10, Varberg, Halland. Internrapport. Riksantikvarieämbetet. UV Väst 1997. Stockholm.
- Rosén, C. 2005. Antikvarisk kontroll inom RAÄ 60, kv. Djurläkaren 2, Varbergs stad. Förenklad avrapportering till Länsstyrelsen 2005-10-05. Riksantikvarieämbetet. UV Väst. Stockholm.
- Rosén, C. 2007. Titthål i Getakärr. Antikvariska kontroller i det äldsta Varberg. Riksantikvarieämbetet. UV Väst, rapport 2007:10. Stockholm.
- Rosén, C. 2008. Nya titthål i Getakärr. Antikvarisk kontroll i det äldsta Varberg. Riksantikvarieämbetet. UV Väst, rapport 2008:8. Stockholm.
- Sandklef, A. 1963. Varbergs historia.
- Svedberg, V. 1997. Arkeologisk förundersökning i kvarteret Björnen, vid Getakärrsplatsen, i Varberg – fornlämning nr 60, i Varbergs stad, Halland. Internrapport UV Väst 1997. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

Administrativa uppgifter

SHMM:s dnr: 5.1.2-2016-00520.
Länsstyrelsens dnr: 431-3191-16.
SHMM:s projektnr: A13478.
Intrasiprojekt: A2016:120.
Undersökningstid: 24–27 oktober 2016.
Projektgrupp: Elisabet Schager och Mattias Öbrink.
Exploateringsyta: ca 5600 kvadratmeter.
Undersökt yta: ca 58 löpmeter.
Läge: Fastighetskartan, blad 63D3DS.
Koordinatsystem: Sweref 99 TM.
Höjdsystem: Rikets.
Dokumentationshandlingar som förvaras i Statens historiska museers arkiv (SHMM), Stockholm: –. Dokumentationshandlingarna lagras tillsammans med Intrasidatabasen.
Fynd: F1–F2 förvaras hos Arkeologerna, Statens historiska museer, Mölndal, i väntan på fyndfördelningsbeslut.

Bilagor

Bilaga 1. Schakttabell

Schaktnr	Beskrivning	Kontexter
301	Nord-sydlig riktning. Ingen arkeologi påträffades i schaktet.	-
302	Som ovan	-
303	Öst-västlig riktning. Ett dike/dränering fanns i mitten av schaktet.	304
305	Öst-västlig riktning. Ingen arkeologi.	-
306	Öst-västlig riktning. I schaktet fanns humöst lager.	307
309	Öst-västlig riktning. I schaktets norra kant påträffades en relativt recent nedgrävning innehållandes diverse avfall (porslinsfat, buteljglas etc.). Nedgrävningen mättes inte in.	-
310	Öst-västlig riktning. Inga arkeologiska lämningar.	-
311	Djupare delen av schakt 310	-
312	Nord-sydlig riktning. Destruktionsrester från då huset som stått på platsen revs. Även ett lager som troligen är detsamma som 307 i schakt 306.	313, 314, 315
317	Öst-västlig riktning. Schakt med yngre rörschakt och dräneringsdike. Rester av förmodad markhorisont som skars av diken.	318, 319, 320, 321
324	Öst-västlig riktning. Ingen arkeologi påträffades. Raseringsmassor från byggnaden.	-
325	Öst-västlig riktning. Urschaktat för byggnaden.	-
326	Öst-västlig riktning. Innehöll lager, troligen samma markhorisont som i schakt 317 samt ett recent rörschakt med tegelrör.	327, 329

Bilaga 2. Anläggningstabell

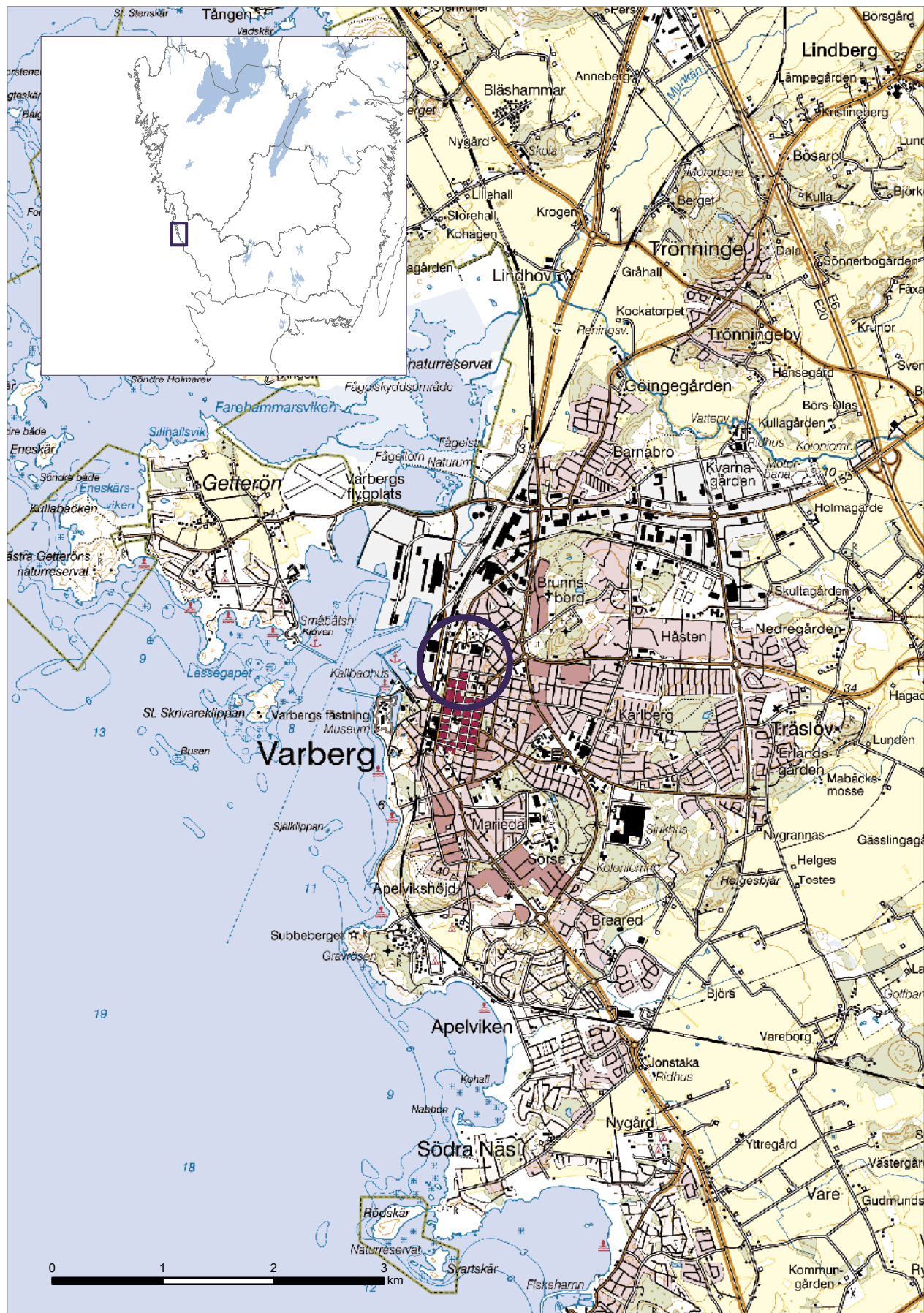
Anl.nr	Typ	Beskrivning
304	Dike	Dike/dränering i mitten av schakt 303. I fyllningen fanns stenar, en skifferplatta och sand omrört.
307	Lager	Mörkbrunt humöst och något organiskt lager ca 0,1–0,15 m tjockt. En del inslag av kol, samt en del rötter. Lagret låg på naturliga sanden.
313	Lager	Förmodligen samma som lager 307 i schakt 306. Samma konsistens och innehåll. Det låg på den ljusa naturliga sanden.
315	Sten-/tegelkonstruktion	Några få rester av grunden för byggnaden från sent 1800-tal som tidigare stod på platsen. Uppblandat med omrört material som hänger ihop med rivningen.
318	Dike	Relativt modernt dike med stenar och sand i fyllningen. Öst-västlig riktning. Skär något äldre dike.
319	Dike	Äldre dike än 318 och med en nordöstlig-sydvästlig riktning
320	Fyllning	Fyllning i dike 319
321	Lager	Troligen en markhorisont som skärs av dike 319.
327	Lager	Förmodligen samma kontext som 321.
329	Nedgrävning	Yngre rörschakt med tegelrör i botten

Bilaga 3. Fyndtabell

Fnr	Typ	Material	Antal	Anläggningsnr
1	Hänkel	Yngre rödgods	1	304
2	Kärl	Yngre rödgods, troligen senare än 1600-tal. Två fragment med glansig brunröd glasyr.	4	321

Bilaga 4. Makroskopisk analys av jordprover

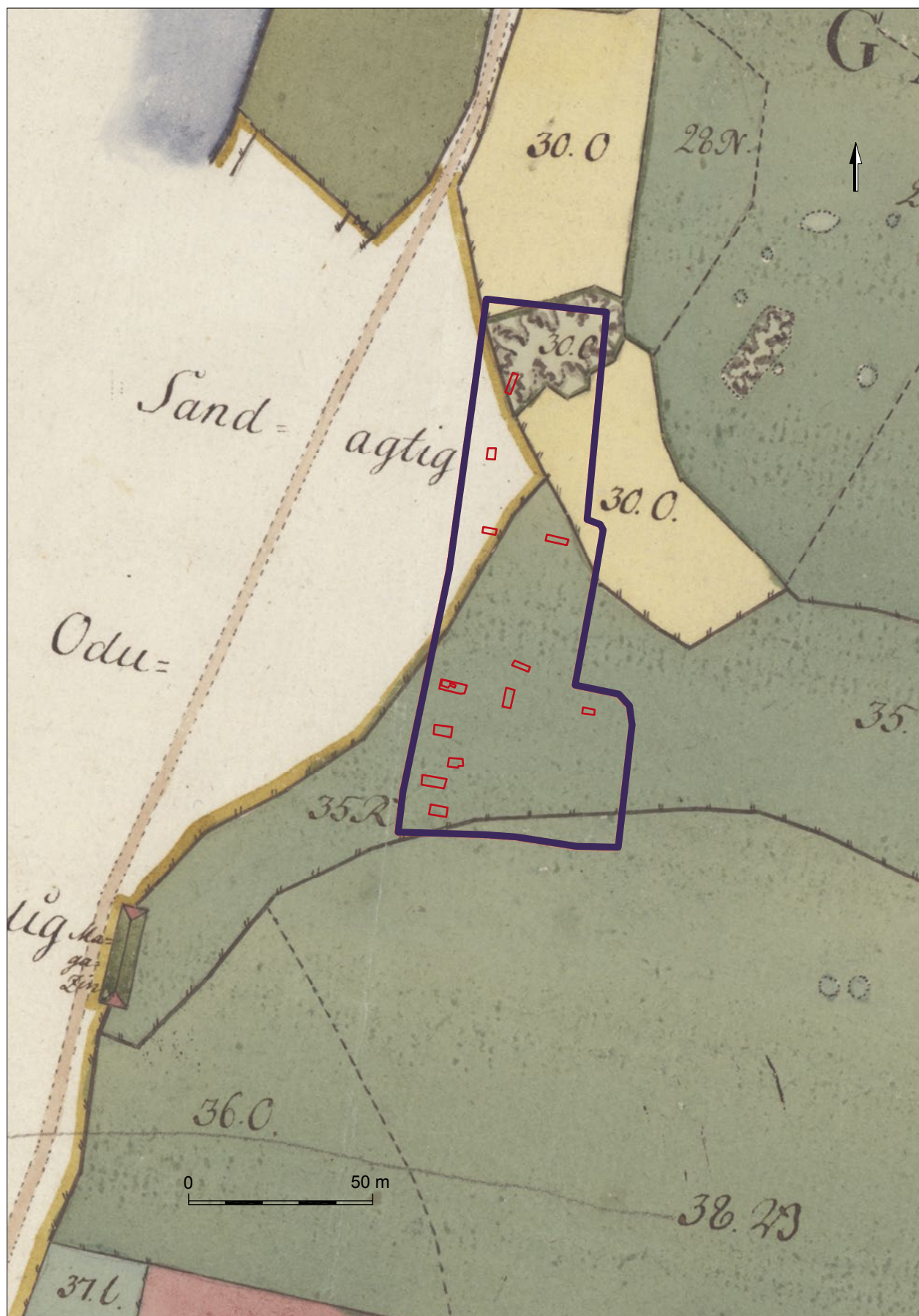
ID	Beskrivning	Kontext
308	Provet togs i ett rikligt humöst lager med inslag av ris och rottrådar. Enstaka träkolsbitar var bevarade. Inga rotstamsdelar fanns i provet.	307
316	Som beskrivningen ovan för PM 308. Lagret provet samlades in från tolkas vara samma som 307.	313
323	PM taget i äldre dikesfyllning. Enstaka hallon, svinmålla, gräs och klöver fanns i provet.	320
328	I provet kunde små enstaka fragment tegel av tegel iakttas. Några oförkolnade fröer av hallon, svinmålla och gräs. Lagret tolkas vara rester av en äldre markhorisont	327

Figur 1. Läget för förundersökningen markerat på utdrag ur Terrängkartan blad 529 Varberg (skala 1:50 000) och Sverigekartan.

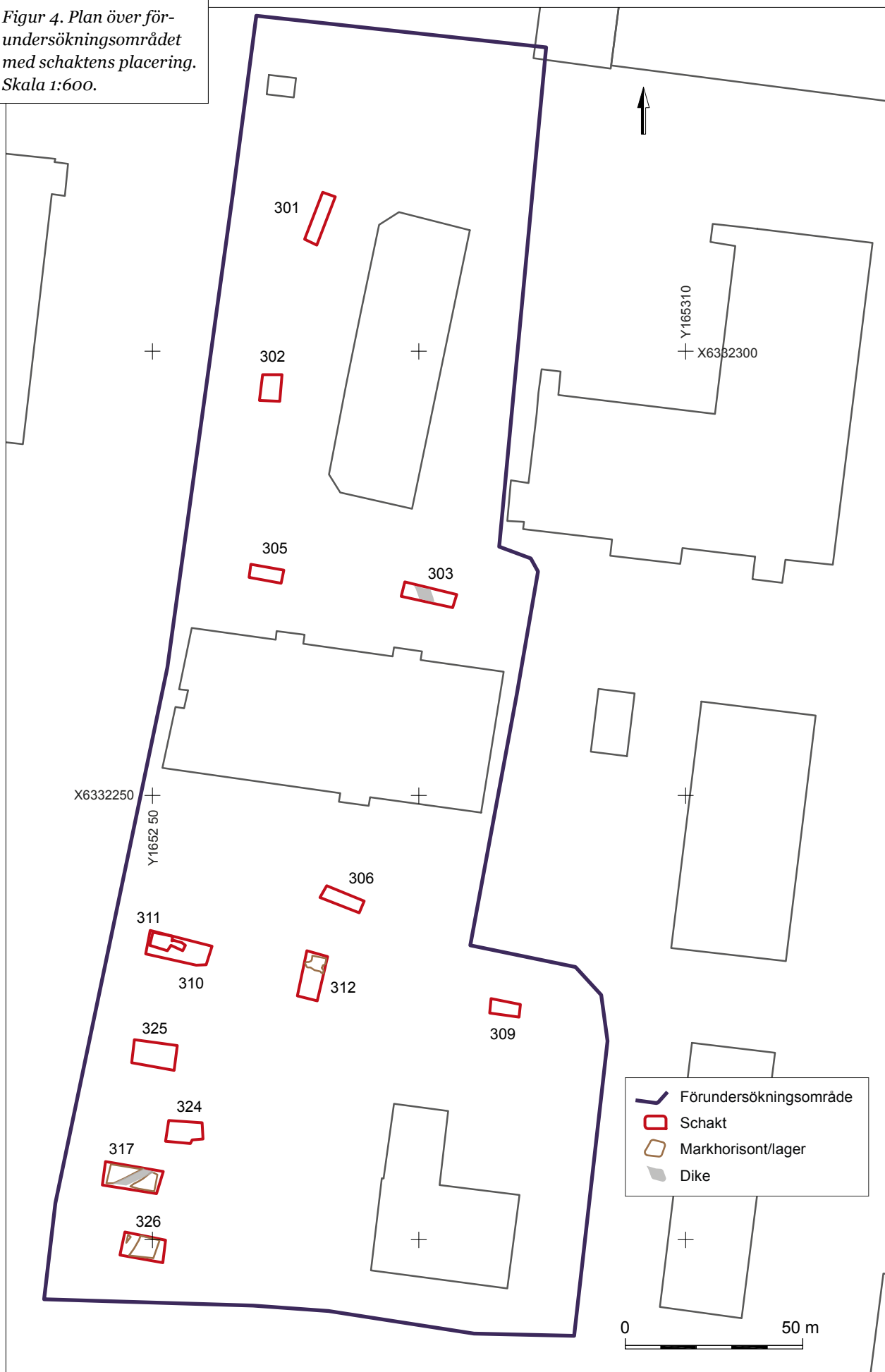

Figur 2. Förundersökningsområdet (lila linje) och närbelägna fornlämningar, enligt FMIS, markerade på utdrag ur Fastighetskartan, blad 63D3DS. Skala 1:5 000.

Figur 3. Detalj ur 1778 års Storskifteskarta över Varberg med förundersökningsområdet och schakten markerade. Skala 1:1 500.

Figur 4. Plan över förundersökningsområdet med schaktens placering. Skala 1:600.

Figur 5. Södra profilen i schakt 306. Foto: Elisabet Schager.

Figur 6. Charleshill 1 från söder (eller mot norr). Foto: Elisabet Schager.

